

การเรียนการสอนสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา

Social Studies Instruction According to Buddhist Approaches

พระพิทักษ์ อริยปุตโต (บุญทอง)^{1*}, พระมหาชนินทร์ อธิวโร (ลิขสิทธิ์พันธุ์)², นวัชรโรจน์ อินเต็ม³
Phra Pituk Ariyaputto (boonthong)¹, Phramaha Chanin Ativaro (Ligkhasittipan)²,
Nawatrot Intem³

วิทยาลัยสงฆ์แพร่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹,
วิทยาลัยสงฆ์แพร่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย²,
วิทยาลัยสงฆ์แพร่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย³
Phrae Buddhist College, Mahachulalongkomrajavidyalaya University¹,
Phrae Buddhist College, Mahachulalongkomrajavidyalaya University²,
Phrae Buddhist College, Mahachulalongkomrajavidyalaya University³
Corresponding Author Email: pituk.boon@mcu.ac.th

(Received: Feb 21, 2026; Revised: Mar 31, 2026; Accepted: Apr 4, 2026)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และนำเสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาที่บูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวมทั้งด้านความรู้ ทักษะ คุณธรรม และปัญญา โดยแนวทางการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนามีหัวใจสำคัญ 3 ประการ คือ 1. การเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากตนเอง (Self-Learning) 2. การเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ (Learning by Doing) และ 3. การเรียนรู้อย่างมีความสุข (Enjoy Learning) ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรมสำคัญ ได้แก่ ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) อริยสัจ 4 และอริยมรรคมีองค์ 8 ในฐานะกรอบในการคิด วิเคราะห์ และแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ ตลอดจนสอดคล้องกับพุทธลีลาการสอน 4 ประการ คือ สันติสนา สมาทปนา สมุตเตชนา และสัมปหังสนา ที่ช่วยส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพ องค์ความรู้ที่ได้จากบทความนี้ชี้ให้เห็นว่า การบูรณาการหลักพระพุทธศาสนาในการสอนสังคมศึกษาสามารถพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนเก่ง และคนดีควบคู่กัน โดยเสริมสร้างทักษะการคิดอย่างมีเหตุผล คุณธรรม จริยธรรม และจิตสำนึกสาธารณะ อันนำไปสู่การเป็นพลเมืองคุณภาพที่สามารถดำรงชีวิตและอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสันติและยั่งยืน

คำสำคัญ: การเรียนการสอนสังคมศึกษา; พระพุทธศาสนา; ไตรสิกขา; อริยสัจ 4; พลเมืองคุณภาพ

Abstract

This academic article aims to analyze and propose approaches to social studies

learning management that integrate Buddhist teachings in order to develop learners holistically in terms of knowledge, skills, morality, and wisdom. The findings reveal that the core of Buddhist-oriented social studies instruction consists of three key components 1. self-based learning (Self-Learning) 2. experiential learning through practice (Learning by Doing), and 3. joyful learning (Enjoy Learning). These components can be systematically connected with fundamental Buddhist principles, including the Threefold Training (Sīla, Samādhī, Paññā), the Four Noble Truths, and the Noble Eightfold Path, which serve as frameworks for critical thinking, analysis, and problem-solving. In addition, they align with the four modes of Buddhist teaching methods—Sandassana (clarification), Samadapana (encouragement), Samuttejana (motivation), and Sampahamsana (inspiration)—which enhance the effectiveness of the learning process. The knowledge derived from this study indicates that integrating Buddhist principles into social studies instruction can foster learners to become both intellectually competent and morally grounded individuals. It promotes rational thinking skills, ethical values, and a sense of social responsibility, ultimately leading to sustainable personal and social development.

Keywords: Social Studies Pedagogy; Buddhism; Threefold Training; Four Noble Truths; Quality Citizen

บทนำ

สังคมศึกษา เป็นกลุ่มสาระการเรียนรู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับสังคม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ เป้าหมาย สำคัญของการเรียนการสอนสังคมศึกษาไม่เพียงมุ่งเน้นการถ่ายทอดองค์ความรู้เท่านั้น หากยังมุ่งพัฒนาผู้เรียน ให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ มีความรับผิดชอบต่อสังคม และมีจิตสำนึกสาธารณะ อย่างไรก็ตาม สภาพสังคม ร่วมสมัยกำลังเผชิญกับปัญหาที่ซับซ้อน ทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม ความขัดแย้ง และการขาดสำนึกความเป็น พลเมือง ส่งผลให้การจัดการเรียนการสอนจำเป็นต้องแสวงหาแนวทางใหม่ที่สามารถพัฒนาผู้เรียนได้อย่าง รอบด้าน

การจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาเป็นรายวิชาสำคัญที่พัฒนาสมรรถนะผู้เรียนให้สามารถ ดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และมีความสุข ในการอยู่ร่วมกัน การสอนจึงไม่ได้มุ่งเพียงถ่ายทอดความรู้จากครูสู่ผู้เรียน แต่เน้นกระบวนการเรียนรู้ ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนอบรม แลกเปลี่ยน และปรับวิธีเรียนให้เหมาะกับบริบท แนวคิดสมัยใหม่เน้นการจัด การเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมและลงมือปฏิบัติจริง ผ่านการฟัง พูด อ่าน คิด และ เขียน พร้อมส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ระหว่างครู ผู้เรียน และผู้เรียนด้วยกัน ทำให้ผู้เรียนสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง

(ศจทิพย์ ตาลพันธ์ และคณะ, 2566: 646) โดยครูออกแบบกิจกรรมและใช้คำถามกระตุ้นการคิดวิเคราะห์และการสืบค้น นำไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิตและพัฒนาศักยภาพอย่างรอบด้าน

ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่ดี มีเหตุผล มีจิตสำนึกสาธารณะ คิดอย่างสร้างสรรค์ และยึดมั่นในคุณธรรมจริยธรรม โดยสามารถบูรณาการหลักพระพุทธศาสนา 3 ประการ (พระพันธวัฒน์ ธมมวฑฺฒโน (ภูมิจัง) และประยูร แสงใส, 2564: 235) ได้แก่

1. การเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากตนเอง (Self-Learning) โดยมุ่งส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดฉันทะ คือความรักและความพึงพอใจในการเรียนรู้ เกิดวิริยะ คือความเพียรพยายามแสวงหาความรู้ เกิดจิตตะ คือความเอาใจใส่และไม่ทอดทิ้งการเรียน และเกิดวิมังสา คือการใคร่ครวญ ตรวจสอบ และปรับปรุงตนเองอย่างต่อเนื่อง

2. การเรียนรู้ควบคู่กับการปฏิบัติ (Learning by Doing) เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญาและความรู้แจ้งเห็นจริงจากประสบการณ์ตรง

3. การเรียนรู้ควบคู่กับความสนุกสนาน (Enjoy Learning) เพื่อสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เอื้อต่อความสุขและการหลุดพ้นจากความไม่รู้ ผ่านกิจกรรม เช่น การเรียนรู้โดยการเล่น (Play Way: Playing is Learning) การเล่านิทาน การใช้กรณีศึกษา (Case Study) หรือการให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติจริง

สังคมศึกษาจึงเป็นกลุ่มสาระสำคัญที่พัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความเข้าใจในสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การเรียนการสอนมุ่งสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพ มีจิตสำนึกสาธารณะ และคิดอย่างมีเหตุผล ผ่านการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) ให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติ แลกเปลี่ยน และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง โดยยึดหลักพระพุทธศาสนา 3 ประการ ได้แก่ การเรียนรู้จากตนเอง (Self-Learning) การเรียนรู้ควบคู่การปฏิบัติ (Learning by Doing) และการเรียนรู้อย่างมีความสุข (Enjoy Learning) เพื่อพัฒนาความรู้ ทักษะ คุณธรรม และปัญญาอย่างรอบด้าน นำไปใช้ในชีวิตจริงและอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติและยั่งยืน

แนวคิดการเรียนการสอนสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา

การเรียนการสอนสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักธรรมและวิถีคตินทางพุทธเข้ากับเนื้อหาและกิจกรรมของสังคมศึกษาอย่างเป็นองค์รวม เพื่อพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน ทั้งด้านสติปัญญา คุณธรรม จริยธรรม และทักษะการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างสันติ แนวคิดนี้มีได้มุ่งเพียงการถ่ายทอดคำสอนทางศาสนา หากแต่ใช้หลักธรรมเป็นกรอบในการคิดวิเคราะห์ ตัดสินใจ และแก้ปัญหาสังคมอย่างมีเหตุผล ควบคู่กับเมตตาและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

สาระสำคัญของจัดการเรียนรู้ในกลุ่มสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มุ่งพัฒนาผู้เรียนอย่างสมดุลใน 3 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) ด้านปัญญา คือ ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม 2) ด้านอารมณ์ คือ เจตคติ คุณค่า และความรู้สึกต่อสังคม และ 3) ด้านพฤติกรรม คือ การแสดงออกและการปฏิบัติที่เหมาะสม (พระครูอุทิศปริยัติสุนทร และคณะ, 2567: 309) การบูรณาการทั้งสามด้านช่วยให้

ผู้เรียนเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และสามารถนำความรู้และเจตคติไปสู่การปฏิบัติจริง ต่อยอดสู่ความคิดสร้างสรรค์ นวัตกรรม และการเป็นพลเมืองที่มีคุณธรรมและจิตสาธารณะ

หัวใจของการเรียนการสอนแนวนี้ คือการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นทั้ง คนเก่ง และ คนดี ควบคู่กัน โดยเสริมสร้างความรู้ด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ ควบคู่กับการคิดอย่างมีเหตุผลตามหลักโยนิโสมนสิการ คือการคิดโดยแยกคาย เห็นเหตุและผล และตระหนักถึงผลกระทบของการกระทำ อันนำไปสู่การตัดสินใจและการแก้ปัญหาอย่างเหมาะสมและสร้างสรรค์ พร้อมทั้งปลูกฝังคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความรับผิดชอบ และการเคารพผู้อื่น ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย ดังที่ อาคม ช่วยบำรุง (2565: 165) ที่ชี้ให้เห็นว่า เด็กและเยาวชนเป็นช่วงวัยสำคัญของการพัฒนาในทุกมิติ หากได้รับการส่งเสริมอย่างเหมาะสม ย่อมส่งผลต่อคุณภาพสังคมในระยะยาว

ในมิติการพัฒนาตน พระพุทธศาสนาเน้นการฝึกอบรมตนผ่านหลักสิกขา ภาวนา และทมะ เพื่อยกระดับจากสภาวะเดิมไปสู่ความเจริญยิ่งขึ้น โดยสามารถพัฒนาได้ทั้งมิติคนดี ผ่านศีล 5 และเบญจธรรม และมิติคนเก่ง ผ่านอิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ทั้งนี้ต้องอาศัยพละ 5 เป็นพลังสนับสนุนให้การพัฒนาบรรลุผลอย่างมั่นคง (พระครูสุตากรณพิสุทธ์ และคณะ, 2019: 3431)

การจัดการเรียนรู้ยึดหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นแกนสำคัญ โดยศีลเป็นพื้นฐานของพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียนและมีวินัย สมาธิช่วยเสริมสติและความตั้งมั่นในการเรียนรู้ และปัญญาช่วยให้เข้าใจเหตุและผล สามารถวิเคราะห์และตัดสินใจได้อย่างเหมาะสม อันนำไปสู่การดำรงชีวิตและการแก้ปัญหาสังคมอย่างมีคุณภาพ

นอกจากนี้ ยังเน้นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ผ่านการปฏิบัติ การมีส่วนร่วม และการสะท้อนคิด (Reflection) เช่น การเรียนรู้จากกรณีศึกษา ปัญหาสังคมร่วมสมัย กิจกรรมจิตอาสา และการเรียนรู้เชิงบริการ ซึ่งช่วยพัฒนาทั้งจิตสำนึกทางศีลธรรมและทักษะทางสังคม สอดคล้องกับหลักการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การบูรณาการองค์ความรู้ การพัฒนารอบด้าน การส่งเสริมความเป็นพลเมืองดี การคิดวิเคราะห์ และการมีส่วนร่วม (พระครูอุทิศปริยัติสุนทร และคณะ, 2567: 311–312)

แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืน ที่มุ่งพัฒนาทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ การเสริมสร้างสติ ปัญญา และคุณธรรมภายใน ควบคู่กับการพัฒนาความรู้และทักษะในการดำรงชีวิต อันนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และการสร้างสังคมที่เกื้อกูลและยั่งยืนในระยะยาว

หลักการพื้นฐานของการประยุกต์ใช้แนวพระพุทธศาสนาในการสอนสังคมศึกษา

หลักการพื้นฐานของการประยุกต์ใช้แนวพระพุทธศาสนาในการสอนสังคมศึกษา คือการบูรณาการองค์ความรู้ทางสังคมศาสตร์เข้ากับหลักธรรม โดยยึดปัญญา เหตุผล และเสรีภาพทางความคิดเป็นแกนสำคัญ มุ่งพัฒนาผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวมทั้งด้านความรู้ คุณธรรม และจิตสำนึกทางสังคม ผ่านกระบวนการคิด วิเคราะห์ การลงมือปฏิบัติ และการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง เพื่อให้สามารถนำความรู้ไปใช้ในการดำเนินชีวิตและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสันติและมีความรับผิดชอบ

การฝึกไตรสิกขา

ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นหลักพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาได้อย่างเป็นระบบ โดยศีลช่วยปลูกฝังการอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบ เคารพกติกา สิทธิ และหน้าที่ของตนและผู้อื่น สมาธิช่วยเสริมสร้างสติ ความตั้งมั่น และความสามารถในการจดจ่อกับการเรียนรู้ ส่วนปัญญาช่วยพัฒนาการคิดอย่างมีเหตุผล การวิเคราะห์ปัญหา สังคม และการตัดสินใจอย่างรอบคอบ ดังที่ พระมงคลธรรมวิธาน และคณะ (2019: 3431) ได้อธิบายไว้ว่า พุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบศึกษา 3 ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งครอบคลุมการพัฒนา กาย จิตใจ และปัญญาในทุกช่วงวัย ตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับลึกซึ้งอย่างเป็นระบบ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการเรียนรู้และการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เน้นการฝึกฝน อบรม และปรับปรุงตนอยู่เสมอโดยไม่ประมาท หลักไตรสิกขาก็คือเป็นแนวปฏิบัติสำคัญในการพัฒนากาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ก้าวหน้า โดยอธิศีลสิกขา (ศีล) ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมให้อยู่ในกรอบของความไม่เบียดเบียนและมีวินัย อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) มุ่งพัฒนาจิตใจให้มีสติและความมั่นคง สามารถควบคุมอารมณ์และความคิดได้ และอธิปัญญาสิกขา (ปัญญา) ช่วยให้เกิดความเข้าใจตามความเป็นจริง สามารถคิดวิเคราะห์ แยกแยะ และตัดสินใจได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

ด้วยลักษณะที่ครอบคลุมทั้งมิติพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา ไตรสิกขาจึงเป็นระบบการศึกษาที่ใช้ได้กับทุกช่วงวัยและทุกบริบท ตั้งแต่ระดับพื้นฐานไปจนถึงระดับที่ซับซ้อน อันทำให้เป็นกรอบพัฒนามนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ ลึกซึ้ง และสามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพทั้งในด้านการศึกษา สังคม และการดำรงชีวิตร่วมสมัย

อริยมรรคมีองค์ 8

อริยมรรคมีองค์ 8 เป็นระบบแนวคิดและแนวทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและสมบูรณ์ในพระพุทธศาสนา มุ่งพัฒนามนุษย์ให้เกิดความดีงามและก้าวสู่ความหลุดพ้น โดยทำหน้าที่เป็นกรอบในการประยุกต์กฎธรรมชาติดูแลปฏิบัติของมนุษย์ เชื่อมโยงความจริงตามธรรมชาติดำเนินชีวิตในบริบทต่างๆ อย่างสอดคล้อง แก่นสำคัญคือ การดำเนินชีวิตต้องสอดคล้องกับธรรมชาติ ปราศจากกิเลส และมุ่งสู่ความสงบ ความรู้แจ้ง และนิพพาน ดังนั้น การเข้าใจและพัฒนามรรคของตนอย่างถูกต้อง จึงเป็นพื้นฐานของการพัฒนาตนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

อริยมรรคมีองค์ 8 นับเป็นหลักธรรมสำคัญยิ่ง เนื่องจากเป็นระบบปฏิบัติที่พัฒนามนุษย์ทั้งด้านปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม นำไปสู่การเกิดปัญญาญาณ การคลายความยึดมั่นถือมั่น และความสงบทั้งกายและใจ จนสามารถรู้แจ้งความจริงและดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง มรรคจึงเป็นหนทางหลักแห่งการพ้นทุกข์ของมนุษย์ประกอบด้วย

1. สัมมาทิฐิ เห็นถูก คือ ความเข้าใจถูกต้องในอริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ และปฏิจางสมุพบาท เป็นฐานของปัญญา

2. สัมผัสกับปะ คิฏฏ คือ ความดำริที่ตั้งอยู่บนเมตตา ไม่เบียดเบียน และมุ่งสร้างสรรค์
3. สัมมาวาจา พุตถุ คือ การงดเว้นจากคำเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบ และคำเพ้อเจ้อ
4. สัมมากรรมันตะ ทำถุ คือ การประพฤติชอบทางกาย ไม่ฆ่า ไม่ลักทรัพย์ และไม่ประพฤติผิดในกาม
5. สัมมาอาชีวะ อาชีพุท คือ การเลี้ยงชีพโดยสุจริต ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น
6. สัมมาวายามะ เพียรถุ คือ ความเพียรในการละอกุศลและส่งเสริมกุศลให้เจริญงอกงาม
4. สัมมาสติ ระลึกถุ คือ การมีสติรู้เท่าทันสภาวะตามความเป็นจริง ตามหลักสติปัฏฐาน 4
8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจถุ คือ ความตั้งมั่นของจิตที่เป็นกุศล เป็นฐานของการพัฒนาปัญญา

อริยมรรคมีองค์ 8 จึงเป็นแนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนและการดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยผู้เรียนสามารถใช้สัมมาทิฐิในการวิเคราะห์ปัญหาตามความเป็นจริง ใช้สัมมาสังกับปะในการคิดเพื่อส่วนรวม ใช้สัมมาวาจาและสัมมากรรมันตะในการสื่อสารและการกระทำอย่างสร้างสรรค์ และใช้สัมมาอาชีวะเป็นแนวทางด้านจริยธรรมในการประกอบอาชีพในอนาคต (พระมหาพิพัฒน์ ปวทณโน (ท่าดี), 2567: 390–391)

หลักอริยสัจ 4

อริยสัจ 4 เป็นหลักความจริงอันลึกซึ้งที่สะท้อนสภาพชีวิตของมนุษย์อย่างเป็นสากล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และทรงประกาศหลักธรรมนี้เป็นครั้งแรกในการแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นเหตุให้พระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุโสดาปัตติผล และอุปสมบทเป็นพระสงฆ์รูปแรกในพระพุทธศาสนา เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะครูของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ผู้ทรงชี้แนะแนวทางแห่งความจริง ทำให้ผู้ฟังเกิดปัญญา รู้เท่าทันทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางสู่ความพ้นทุกข์ เปรียบเสมือนครูผู้เปิดดวงตาแห่งปัญญาให้ศิษย์เห็นความจริงของชีวิตด้วยตนเอง

หลักอริยสัจ 4 กล่าวถึงความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ ได้แก่ 1) ทุกขสัจจะ คือ ความจริงว่าด้วยสภาพแห่งทุกข์ 2) สมุทัยสัจจะ คือ ความจริงว่าด้วยเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา 3) นิโรธสัจจะ คือ ความจริงว่าด้วยความดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง และ 4) มัคคสัจจะ คือ ความจริงว่าด้วยหนทางอันประกอบด้วยองค์ 8 ที่นำไปสู่การดับทุกข์

การประยุกต์ใช้หลักอริยสัจ 4 ในการจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษา เป็นการเชื่อมโยงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับการเรียนรู้ในชีวิตจริง ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ สังคม และปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น พร้อมทั้งส่งเสริมทักษะการคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีคุณภาพ อันนำไปสู่การเข้าใจตนเองและผู้อื่นอย่างลึกซึ้ง และสามารถดำรงชีวิตร่วมกันได้อย่างผาสุกและยั่งยืน

ในสังคมร่วมสมัย แม้เทคโนโลยีและนวัตกรรมการศึกษาจะก้าวหน้า หลักการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนายังคงมีคุณค่า เน้นพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้าน ทั้งสติปัญญา คุณธรรม และความรู้เท่าทันตนเอง สามารถปรับใช้กับบริบทปัจจุบันเพื่อส่งเสริมการคิดอย่างมีเหตุผล การแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ครูจึงมิใช่เพียงผู้ถ่ายทอดความรู้ แต่ยังเป็นผู้ชี้แนะแนวทาง สร้างแรงบันดาลใจ และ

สนับสนุนการพัฒนาผู้เรียนให้ดำรงชีวิตอย่างสมบูรณ์และมีความสุขในสังคม

อริยสัจ 4 จึงเป็นกรอบสำคัญในการเข้าใจปัญหา เหตุ เป้าหมาย วิธีการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และ มรรค เมื่อนำมาบูรณาการกับการสอนสังคมศึกษาโดยยึดไตรสิกขาและอริยมรรค 8 จะช่วยพัฒนาผู้เรียนทั้ง พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เน้นคิดอย่างมีเหตุผล เรียนรู้จากการปฏิบัติ และเชื่อมโยงกับประสบการณ์จริง เพื่อให้ผู้เรียนดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติ มีความรับผิดชอบ และพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืน

การเรียนการสอนสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา

การสอนสังคมศึกษา (Teaching Social Studies) คือกระบวนการถ่ายทอด อบรม แลกเปลี่ยน และ ปรับรูปแบบการเรียนรู้จากครูสู่ผู้เรียน เพื่อพัฒนาวิธีคิดและปรับการสอนให้สอดคล้องกับยุคปัจจุบัน ครูทำหน้าที่ออกแบบการเรียนรู้ผ่านการตั้งคำถาม กระตุ้นให้ผู้เรียนคิด วิเคราะห์ และสืบค้นด้วยตนเอง ผ่านกิจกรรมหลากหลาย ฝึกทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิต และสะท้อนความคิดเพื่อนำไปประยุกต์ใช้จริง การจัดการเรียนรู้เช่นนี้เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ส่งเสริมการแสวงหาความรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ โดยมี แนวทางสำคัญ 6 วิธีตามที่ วิทยา ทองดี และ ศุภวิชญ์ โรมแพน (2561: 285) สรุปไว้ดังนี้

1. การเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem-based Learning)
2. การเรียนรู้แบบโครงงาน (Project-based Learning)
3. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning: PL)
4. การเรียนรู้โดยใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Action-based Learning)
5. การเรียนรู้ตามสภาพจริง (Authentic Learning) และ
6. การเรียนรู้โดยใช้สมองเป็นฐาน (Brain-based Learning: BBL)

การเรียนการสอนสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียน อย่างรอบด้านและเป็นองค์รวม โดยบูรณาการความรู้ทางสังคมศาสตร์เข้ากับหลักธรรม เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจ ชีวิต มนุษย์ และสังคมอย่างมีเหตุผลและลึกซึ้ง แนวทางนี้เน้นการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และปัญญาควบคู่ กัน ผ่านการคิดวิเคราะห์ ไตร่ตรอง และเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ครูทำหน้าที่เป็นผู้นำทางและแบบอย่าง ชี้นำให้ผู้เรียนใช้หลักธรรมพิจารณาปัญหาสังคมอย่างเป็นระบบ สามารถตัดสินใจได้ถูกต้อง มีความรับผิดชอบ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติและยั่งยืน

ปรัชญาการสอนในพระพุทธศาสนามีลักษณะเด่น คือยึดปัญญาเป็นแกนกลาง ไม่บังคับศรัทธา เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีเสรีภาพทางความคิด และส่งเสริมการไตร่ตรองด้วยตนเอง จึงนับเป็นศาสนาแห่งปัญญา โดยมีสิกขาหรือการศึกษา เป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ครอบคลุม 3 ด้าน ได้แก่

1. ศีล การฝึกพฤติกรรมทางกายและวาจาให้เหมาะสม
2. สมาธิ การพัฒนาจิตใจให้มีสติและความตั้งมั่น และ
3. ปัญญา การพัฒนาความรู้ความเข้าใจเพื่อดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายที่ดี

งาม

หลักการสอนของพระพุทธเจ้าสามารถสรุปได้เป็น 3 หมวดสำคัญ ได้แก่

1. **ด้านเนื้อหา** ผู้สอนต้องเข้าใจสาระอย่างชัดเจน เลือกเนื้อหาที่เหมาะสม สอนจากง่ายไปยาก จากใกล้ตัวไปสู่ความลุ่มลึก ใช้ประสบการณ์จริงประกอบการเรียนรู้ สอนอย่างมีเหตุผล ตรงประเด็น และมุ่งประโยชน์ต่อผู้เรียน มิใช่เพื่ออวดความรู้

2. **ด้านผู้เรียน** คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา เพื่อให้การเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

3. **ด้านวิธีสอน** ใช้วิธีการที่หลากหลายและยืดหยุ่น สอดคล้องกับบริบทของผู้เรียน โดยมีปาทิหารีย์ 3 ประการ ได้แก่ อิทธิปาฏิหารีย์ อาเทศนาปาฏิหารีย์ และอนุสาสนีปาฏิหารีย์ ซึ่งเน้นการสั่งสอนด้วยเหตุผลและการปฏิบัติจริงเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ พุทธวิธีสอนยังปรากฏในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การบรรยายอย่างเป็นลำดับ การสอนตามไตรสิกขา การสนทนาแลกเปลี่ยน การสอนตามหลักอริยสัจ 4 ที่เน้นการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ การตั้งคำถามแบบปุจฉาวิสัชนา และการสอนแบบสืบสวนสอบสวน ซึ่งล้วนมุ่งพัฒนาการแสวงหาความจริงด้วยเหตุผล และส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดปัญญาอย่างแท้จริง

ในภาพรวม พระพุทธเจ้าทรงใช้แนวทางการสอน 2 ลักษณะ คือ 1) ศิลปะวิธีหรือลีลาการสอน และ 2) กลวิธีหรืออุบายประกอบการสอน โดยมีวาทศิลป์ที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ลีลาการสอนสำคัญ 4 ประการ ได้แก่

1. สันติสนา การอธิบายให้เห็นชัดแจ้ง
2. สมာทปนา การชักจูงให้เห็นคุณค่าและยอมรับ
3. สมุตเตชนา การปลุกเร้าให้เกิดกำลังใจและความเพียร
4. สัมปหังสนา การสร้างความเบิกบานและแรงบันดาลใจ

ทั้งหมดสะท้อนถึงการสอนที่ผสมผสานเหตุผล คุณค่า แรงจูงใจ และความสุขในการเรียนรู้ อันนำไปสู่การปฏิบัติและผลลัพธ์ที่ยั่งยืน

ครูสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนาทำหน้าที่เป็นผู้นำทางการเรียนรู้ที่เน้นปัญญา เปิดโอกาสให้ผู้เรียนคิดวิเคราะห์ ตัดสินใจ และใช้เสรีภาพทางความคิด พัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้านตามหลักไตรสิกขา ผ่านการเข้าใจเนื้อหา เลือกสาระสำคัญ เชื่อมโยงประสบการณ์จริง และคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ใช้วิธีสอนหลากหลาย ยืดหยุ่น เน้นมีส่วนร่วม ตั้งคำถาม และลงมือปฏิบัติ พร้อมวาทศิลป์ชัดเจน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญา นำความรู้ไปแก้ปัญหาและดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง สันติ และยั่งยืน

ผลลัพธ์ที่คาดหวังจากการจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา

การเรียนการสอนสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้านและเป็นองค์รวม ไม่จำกัดเพียงการถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการ แต่เน้นการพัฒนาความคิด คุณธรรม และทักษะชีวิตอย่างสมดุล โดยบูรณาการหลักธรรมกับสาระสังคมศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนเชื่อมโยง

ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เข้ากับหลักเหตุผล ความจริงของชีวิต และคุณค่าทางจริยธรรมได้อย่างมีความหมาย

ผู้เรียนได้รับการส่งเสริมให้คิดอย่างมีวิจารณญาณ ไตร่ตรอง และวิเคราะห์ปัญหาสังคมบนพื้นฐานของอริยสัจ 4 และมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นกรอบในการเข้าใจปัญหาและกำกับความคิด คำพูด และการกระทำอย่างเหมาะสม แนวทางนี้ช่วยให้ผู้เรียนมองสังคมตามความเป็นจริง ลดอคติ ไม่ยึดติดกับผลประโยชน์ส่วนตน พร้อมทั้งปลูกฝังคุณธรรมและค่านิยมที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เช่น ความเมตตา ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ และการไม่เบียดเบียน อันนำไปสู่การอยู่ร่วมกันในสังคมที่หลากหลายได้อย่างสันติและยั่งยืน

การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มุ่งสอดคล้องกับชีวิต ความสามารถ และความสนใจของผู้เรียน เปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมและลงมือปฏิบัติเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง เน้นการสร้างองค์ความรู้ผ่านการแสวงหาข้อมูล คิดวิเคราะห์ ตีความ และสรุปด้วยตนเอง พร้อมเรียนรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนความรู้ แนวคิดนี้ผสมผสานทฤษฎีการศึกษาตะวันตกกับหลักพระพุทธศาสนา โดยยึด Self-Learning และพัฒนาเจตคติของผู้เรียนตามหลักฉันทะ สู่ความเพียร (วิริยะ) ความเอาใจใส่ (จิตตะ) และการไตร่ตรองตนเอง (วิมังสา) เป็นรากฐานการเรียนรู้ที่ยั่งยืน

การจัดการเรียนการสอนตามแนวพระพุทธศาสนาก่อให้เกิดผลลัพธ์สำคัญ 3 ประการ ได้แก่

1. การพัฒนาปัญญา ทำให้ผู้เรียนเข้าใจโลกและสังคมอย่างลึกซึ้ง
 2. การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง และ
 3. การพัฒนาทักษะทางสังคม ทั้งด้านการสื่อสาร การทำงานร่วมกัน และการแก้ปัญหาอย่างสันติ
- ผู้เรียนจึงเติบโตเป็นพลเมืองที่มีสติ ความรับผิดชอบ และจิตสาธารณะ

ทั้งนี้ การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพควรประกอบด้วย 3 มิติสำคัญ ได้แก่

1. การสร้างเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจในการแสวงหาความรู้ (Knowledge) พัฒนาความเข้าใจ (Understanding) และฝึกทักษะ (Skill) ได้อย่างครบถ้วน
2. การเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ (Learning by Doing) ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้เกิดปัญญา หรือความรู้แจ้งเห็นจริง ผ่านกระบวนการเข้าใจปัญหา เหตุแห่งปัญหา วิธีแก้ปัญหา และผลของการปฏิบัติ ตามหลักอริยสัจ 4 โดยปัญญาพัฒนาเป็นลำดับจากสุตมยปัญญา จินตมยปัญญา จนถึงภาวนามยปัญญา
3. การเรียนรู้อย่างมีความสุข (Enjoy Learning) เป็นการจัดบรรยากาศการเรียนรู้ที่ไม่ตึงเครียด ใช้กิจกรรมเป็นฐาน และยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ทำให้ผู้เรียนเกิดความเพลิดเพลิน สนใจ และมีฉันทะต่อการเรียนรู้ ซึ่งความสุขดังกล่าวเป็นผลจากการเข้าถึงความรู้ที่มีความหมาย และเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ที่ยั่งยืน

ดังนั้น การสอนสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นวิธีการที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มุ่งพัฒนาความรู้ ทักษะ คุณธรรม และปัญญาอย่างรอบด้าน ผ่านการบูรณาการสังคมศึกษากับหลักธรรม ยึดปัญญาและเหตุผลเป็นแกนหลัก ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ ไตร่ตรอง และเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ผ่านกิจกรรม

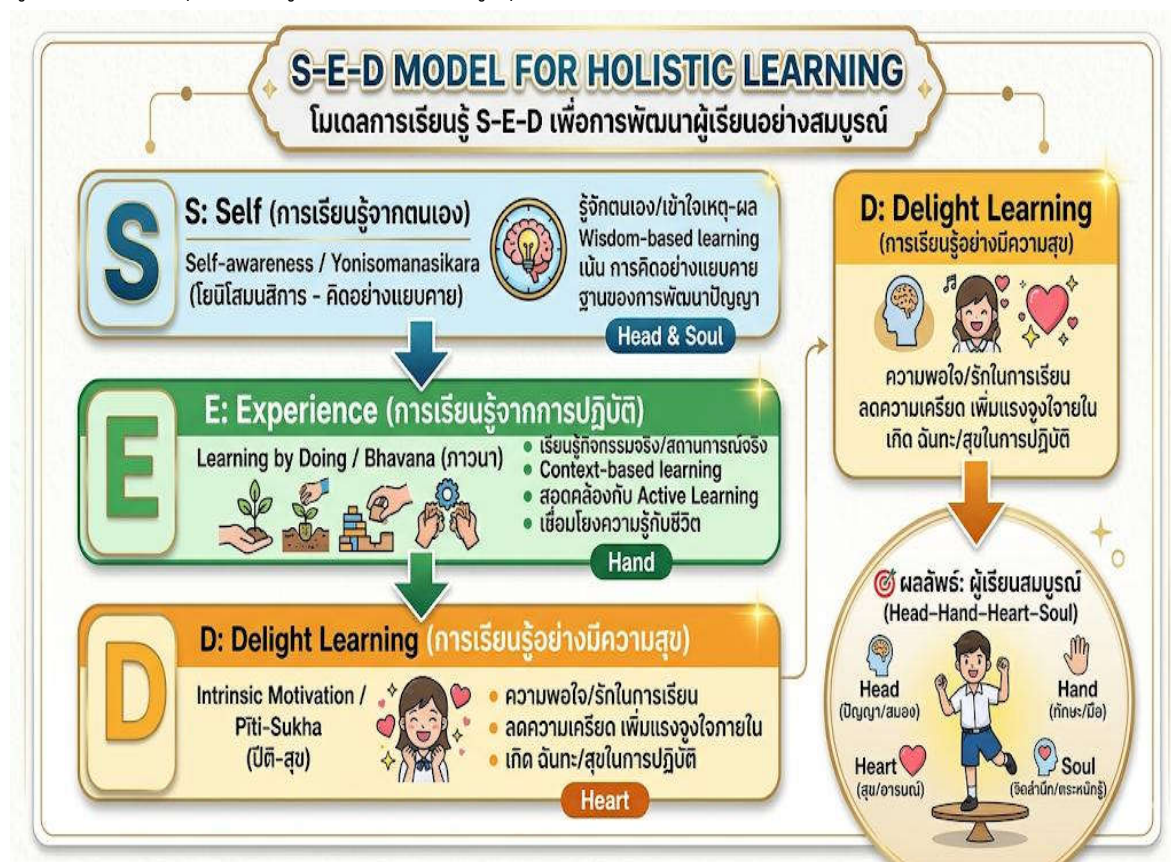
หลากหลาย พร้อมพัฒนาตามหลักไตรสิกขา โดยครูทำหน้าที่เป็นผู้นำทาง ใช้วิธีสอนยืดหยุ่นเหมาะสม เพื่อให้ผู้เรียนนำความรู้ไปแก้ปัญหาและอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติและยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

บทความนี้ได้นำเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบของ SED Model (Self-Experience-Delight Learning Model) ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาที่บูรณาการพุทธวิธีอย่างเป็นระบบ โดยมีสาระสำคัญคือ การพัฒนาผู้เรียนเริ่มจากการรู้จักตนเอง (Self) ผ่านกระบวนการคิดอย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ต่อเนื่องด้วยการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง (Experience) ที่เน้นการลงมือปฏิบัติจริง และนำไปสู่การเรียนรู้ที่มีความสุข (Delight Learning) อันเกิดจากแรงจูงใจภายใน

โมเดลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ไม่ควรมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาด้านสติปัญญา (Head) เท่านั้น แต่ต้องบูรณาการการพัฒนาด้านทักษะ (Hand) จิตใจ (Heart) และจิตวิญญาณ (Soul) เข้าด้วยกัน ซึ่งพุทธวิธีสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการปิดช่องว่างของการศึกษายุคดิจิทัลที่เน้นข้อมูลและเทคโนโลยี แต่ยังขาดมิติด้านคุณค่าและความเป็นมนุษย์

ดังนั้น SED Model จึงนับเป็นนวัตกรรมเชิงแนวคิด (Conceptual Innovation) ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบการเรียนการสอนสังคมศึกษาได้อย่างเป็นรูปธรรม และมีศักยภาพในการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งด้านความรู้ คุณธรรม และการดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความหมาย

ภาพ 1 รูปแบบของโมเดล SED Model (Self-Experience-Delight Learning Model)

(ที่มา: พระพิทักษ์ อริยปุตโต (บุญทอง) และคณะ, 2569)

คำอธิบาย โมเดล S-E-D (Self-Experience-Delight) เป็นนวัตกรรมการเรียนรู้ที่ผสมผสานพุทธธรรมกับการเรียนรู้เชิงปฏิบัติ เพื่อพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน

ลำดับการทำงาน

S: Self เริ่มจากผู้เรียน ใช้โยนิโสมนสิการ ฝึกคิดวิเคราะห์ รู้ตน (Head & Soul)

E: Experience นำความรู้สู่การปฏิบัติ ผ่านประสบการณ์จริง (Hand)

D: Delight หล่อเลี้ยงด้วยความสุข สร้างแรงจูงใจภายใน (Heart)

ผลลัพธ์ ผู้เรียนสมดุล 4 มิติ กล่าวคือ คิดเป็น (Head) ทำได้ (Hand) มีความสุข (Heart) และมีคุณธรรม (Soul)

สรุป โมเดลนี้เชื่อมปัญญา การปฏิบัติ และความสุข อย่างเป็นระบบ เหมาะใช้เป็นการออกแบบหลักสูตรและงานวิจัยเพื่อการเรียนรู้ที่ลึกและยั่งยืน

บทสรุป

การเรียนการสอนสังคมศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน โดยบูรณาการความรู้ทางสังคมศาสตร์กับหลักธรรม เพื่อให้เข้าใจมนุษย์ สังคม และโลกอย่างมีเหตุผล ไม่เน้นเพียงการถ่ายทอดความรู้ แต่ให้ความสำคัญกับคุณธรรม จริยธรรม และจิตสำนึกสาธารณะ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ สามารถอยู่ร่วมสังคมหลากหลายได้อย่างสันติและรับผิดชอบ

หัวใจของการจัดการเรียนรู้คือการยึดหลักไตรสิกขา โดยสืบล่อหลอมพฤติกรรม สมาธิพัฒนาสติและความพร้อมในการเรียนรู้ และปัญญาส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ เข้าใจเหตุและผล ควบคู่กับการประยุกต์อริยสัจ 4 และมรรคมีองค์ 8 ในการคิด แก้ปัญหา และดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม

การจัดการเรียนรู้เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมและเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ผ่านกิจกรรมหลากหลาย เช่น การเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน โครงการ การแลกเปลี่ยน และการสะท้อนคิด ครูทำหน้าที่เป็นผู้นำทาง ใช้วิธีการสอนยืดหยุ่นเหมาะสมกับผู้เรียน

ผลลัพธ์คือผู้เรียนพัฒนาครบทั้งความรู้ ทักษะ คุณธรรม และปัญญา สามารถคิดวิเคราะห์ แก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล มีคุณธรรม และอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติ เดิบทเป็นพลเมืองที่รับผิดชอบและยั่งยืน

สรุปภาพรวม บทความนี้ชี้ว่า การจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาในยุคดิจิทัล จำเป็นต้องปรับจากการถ่ายทอดความรู้ไปสู่การพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะการบูรณาการมิติด้านจิตใจและจริยธรรม ซึ่งเป็นช่องว่างสำคัญของระบบการศึกษาในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- พระครูสุตาภรณ์พิสุทธ์ และคณะ. (2019). การพัฒนาตนตามหลักพระพุทธศาสนา. *Humanities, Social Sciences and arts Volume*, 12(4), 3431.
- พระครูอุทิศปริยัติสุนทร, สมบุญ ทิพรังศรี และพระชัยวัฒน์ จินดาพาณิชย์. (2567). การสอนสังคมตามแนวพุทธศาสตร์ด้วยเทคนิค PSLDC MODEL 5 ขั้น. *วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์*, 10(1), 309-312
- พระพนธ์วัฒน์ ธรรมวฑฒโน (ภูมิรัง) และประยูร แสงใส. (2564). การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนา. *Journal of Buddhist Education and Research: JBER*, 7(1), 235.
- พระมงคลธรรมวิธาน และคณะ. (2019). การศึกษาตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. *Humanities, Social Sciences and arts Volume*, 12(1), 3431.
- พระมหาพิพัฒน์ ปวฑฒโน (ท่าดี). (2567). การพัฒนาสังคมในมิติแห่งมรรคมงคล 8. *วารสาร เลียงธรรมจากมหายาน*, 10(3), 390-391
- วิทยา ทองดี และศุภวิชญ์ โรมแพน. (2561). แนวทางการพัฒนาการสอนสังคมศึกษาตามแนวพุทธ ยุค Thailand 4.0. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, 18(2), 285
- ศจีทิพย์ ตาลพันธ์ และคณะ. (2566). การจัดการเรียนรู้เชิงรุก. *วารสารมณีเชษฐาราม วัดจอมมณี*, 6(5), 646.
- อาคม ช่วยบำรุง. (2565). แนวทางการส่งเสริมคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 9(11), 165.